

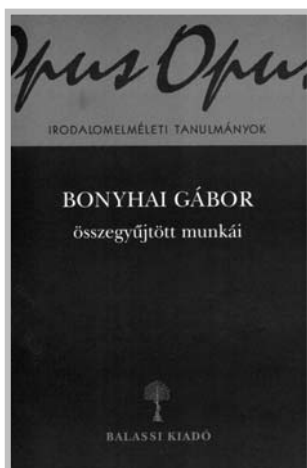
„A legyőzött felülmúlja önmagát”

BONYHAI GÁBOR ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁIRÓL

(1) Az életben maradó

Kritikát írni egy félbeszakadt életműről. Jót vagy rosszat mondani – egy halottról? Az 'összegyűjtött munkák' olyan műfaj, amely elkerülhetetlenül a harminc évnyi, változó tartalmú életmű szerzőjét helyezi a középpontba. A folytonosság figyelembevételét követeli meg a változásban. Az olvasó nem a mű kompetens vitapartnerként van megszólítva, hanem az élet szemlélőjeként, akit – lévén egy jóval fiatalabb generáció tagja – a személyes emlékek sem kötnek. E 'kötöttség', *Verstricketsein* hiányában (Wilhelm Schapp kulcsszava az élettörténetek összefonódására¹) az élet szemlélője „egymaga áll a fekvők között”². De ha nem is Elias Canetti temetői érzésének efféle 'meggazdagító' fölényével, azoknak a lehetőségeknek mindenképpen a birtokában, amelyeket Jean-François Lyotard a „kezdet kötelezettségeként” ír le: amikor „az ember olyan és úgy cselekszik, *mintha* arról lenne szó, hogy az itt-maradás rejtélyét megoldja, hogy a születés, a komplexitás és az események örökségét kamatoztassa, hogy ne csupán gyönyörködjön benne, hanem továbbadja és ismételten jóvá alakítsa.”³ Lyotard ontológiai ihletettségű gondolatának *mintha*-struktúrája azonban az életet annak tudatában részesíti előnyben, *hogy a mű befejezhetetlen*. S „preventív melankóliája” („vajon az, ami eddig oly elevennek tűnt, nem halott-e máris”⁴) kijelöli az „életben maradó” szemlélő helyét is az életművel szemben. A tudósítás fölényes befejezettsége helyett az „elsajátítás”⁵ kezdetlegességére szólít fel: hogy a szöveg értelmezése az alany önértelmezésében érjen véget. Ez összhangban áll a Bonyhai Gábor által is képviselt hermeneutikai előfeltételekkel: amire a kritika vállalkozhat, az saját kérdéseire adott életműbeli és az életmű felvetette kérdésekre adott saját válaszok felsorakoztatása.

E normatívnak aligha nevezhető viszonyulás az életmű itt kiemelendő mozzanatainak jelentőségét nem valamely transzcendens tudományos teleológia mércéjéhez igazítja, s nem is keletkezésük tudománytörténeti kontextusához (ezt jobb, ha a kortár-

¹ Wilhelm Schapp, *In Geschichten verstrickt. Zum Sein von Mensch und Ding*, Hamburg (Richard Meiner Verlag) 1953.

² Elias Canetti, *A túlélő*, Ford. Bor Ambrus, Budapest (Európa) 1983. 103.

³ Jean-François Lyotard, „Az életben maradó”, In: *Antropológia az ember halála után*, Szerk. Dietmar Kamper; Christoph Wulf, Ford. Balogh István, Budapest (Jószöveg) 1998. 102–133. 110–111.

⁴ Ua. 106.

⁵ Paul Ricoeur, „Mi a szöveg?” Ford. Jeney Éva, In: *Uő, Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, Budapest (Osiris) 1999. 9–33. 26.

Balassi Kiadó
Budapest, 2000
282 oldal, 2000 Ft

sak teszik meg), hanem a saját hollevősége diktálta érdeklődéshez. A két kötetnyi életművet a szerkesztő, Veres András ugyan három tematikus-keletkezési blokkba rendezte el – az első a korai Thomas Mann-tanulmányokat tartalmazza, a második Bonyhai logikai szemantikai-strukturalista korszakának tanulmányait, s a harmadik a hermeneutikai korszak szövegeit –, s bár ez a felosztás nagyjából megegyezik a szövegek keletkezésének sorrendjével és gondolkodói fejlődést implikál, a magam részéről a logikai szemantikai-strukturalista érdekltségű dolgozatok néhány tanulságával kezdem, a hermeneutikai kísérletekkel folytatom és az érték fogalmával kapcsolatos munkák (a korai Thomas Mann-tanulmányok és az „Értéknyelv” című tanulmány) némely aspektusával fejezem be a sort. Az e három lépésben kiemelendő mozzanatokot röviden így jellemezném: a tudomány (akaratlan) szubverziója, hermeneutikai meghaladása s 'végül' antropológiai érdekltségű megnyitása.

(2) Logikai-szemantikai önfelszámolás

A következő tanulmányokban tárható fel leginkább az itt tárgyalandó probléma: „Leírás és interpretáció” (1964/65), „Egy metahermeneutika lehetőségéről” (1977), „Az irodalomelmélet logikai-szemantikai vonatkozásai” (1979). S nagyjából így foglalható össze: a tudományos rend(szer)teremtés vágya tudomány(osság) helyett sajátos argumentatív alakzatokat szül, s amit eredmény helyett felkínál, az csupán a vágyak eltolása: a jövőbe, egy nagyobb kifejtettségbe, elméleti magasságba, mélységbe.

Bonyhai Gábor az említett írásokban az irodalomtudomány/-elmélet céljait és eszközeit készül 'rendbe rakni'. A „Leírás és interpretáció” alapproblémája *elemzett nyelv és elemző nyelv* összeférhetetlensége. Utóbbival szemben ugyanis Bonyhai az adekvát-ság/bizonyíthatóság kritériumát állítja fel: az elemző nyelvre „maradéktalanul érvényesek a logika szabályai”, „fogalmainak egyértelműnek, körülhatároltnak kell lenniük, előzetesen definiálni kell őket”⁶. Mivel azonban az elemzett nyelv „mondatokból” áll, s nem az elemző nyelvben logikai érvénnyel bíró „tételekből”, a két nyelv érintkezési pontjaként felfogható elemzés elegyes (tisztátlan) formának minősül. Az *elemzés nyelvében* mondatok és tételek keverednek, mert a mondatok grammatikai esetlegességét nem lehet a tételek logikai szigorúságába transzformálni. Logikainak (a módszertanilag tarthatónak) és nem-logikainak (a módszertanilag tarthatatlannak) ezt a szembenállását ostromolja meg a tanulmány, hogy újabb és újabb fogalompárok (explikáció és deskripció, fordítás és leírás, szöveg- és struktúraaspektus, kvázi-interpretációs rendszer és valódi deskripció, hermeneutikai és retorikai szempont, ál-deskriptív és valódi deskriptív struktúra) létrehozásával végső soron megerősítse az összeférhetetlenség tényét s egyben szabotálja saját elhatározását. A felvonultatott fogalompárokkal egyidejűleg adagolt vég-eredmény megdöbbentő és parodisztikus: A „valódi deskripció független az elemzett nyelvtől és ennek a köznyelvbe történő bizonytalan fordításától” (B 17.), így aztán „természetesen semmit sem mond a művek tartalmáról, s így önmagában nem elég az elemzéshez” (uo.). Szükséges tehát, hogy a módszertanilag 'tisztátlan' „interpretáció” és a „tisztá deskripció” céljai különbözzenek. Az irodalommal való foglalatosság és az irodalomtudományos tevékenység elkülönülnek

⁶ Bonyhai Gábor összegyűjtött munkái 1/A-B, Szerkesztette és sajtó alá rendezte Veres András, Budapest (Balassi) 2000. 1/B 12. – A két kötet (A és B) oldalszámaira a továbbiakban a szövegben utalok. H. E.

egymástól. Míg azonban „[a]ligha vonható kétségbe, hogy az interpretációnak van célja és értelme”, „[n]em ilyen világos ez a tiszta deskripció esetében” (B 18.), aminek helyét Bonyhai Gábor végül „grammatikai szempontú, és verstani, hangtani vizsgálatok[ban]”, „szó-, szótag- és egyéb statisztikákban” (B 28), „összehasonlító-tipológiai vizsgálatok[ban]” (B 29.) jelöli ki. Például „deskriptív úton meg lehet állapítani, hogy egy költő milyen növény- és állatneveket használ, stb.” (B 28.). A tudományos vágystruktúra centrumában a következő (s már a tanulmány közepén feltett) kérdés áll: „*egyáltalán lehetséges-e irodalmi művekkel foglalkozni a jelentés ismerete nélkül*” (B 18., Kiem. H.E.)? E kétséget, mely az el nem érendő tudományoszménnyel szembeni büntudattal társul, az újabb és újabb fogalmi kísérleteknek egyre kevésbé sikerül elmulasztaniuk, a végezetül felkínált banalitás (pl. növény- és állatnevek előszámlálása) pedig véglegesíti a beteljesületlenséget.

Hasonló vágy-hiány-struktúrát fedezhetni fel az „Egy metahermeneutika lehetőségéről” című tanulmányban is, mely minden tudományelméleti és logikai szemantikai nehézfegyverzete (heurisztika és bizonyítás, tárgynyelv, metanyelv és metaelmélet szétválasztása, stb.) ellenére sorozatos engedményekre kényszerül előbb a humán tudományokkal, majd az irodalomtudománnyal szemben. Utóbbival ugyanis több probléma is támad. Egyrészt tárgya maga is nyelv vagy nyelvi képződmény, így e tudomány tárgynyelve egyben metanyelvnek is tekinthető; másrészt tárgya olyan „nyelv vagy nyelvi képződmény” (B 151.), melynek kifejezés- és tartalomsíkja még annyira sem esik egybe, mint a nyelvészet tárgyát képező nyelv esetében. Ilyenformán pedig „[a] bizonyításelméleti kérdést, mely itt abban állna, hogy a tudományos leírás mennyire adekvát, fel sem lehet tenni, mert az is vita tárgyát képezheti, hogy ez vagy az a leírás egyáltalán mire vonatkozik” (B 146.). Pedig a bizonyítás mindig tudományos nyelvkonstrukció függvénye is („logikailag elválaszthatatlanok egymástól” B 135.), és ehhez szükséges, hogy a bizonyítás nyelvét egy olyan metanyelv szolgáltassa, amelynek rendjéről egy deduktív-logikai metaelmélet gondoskodik. Bonyhai ennek ellenére sem adja fel az irodalmi szöveg (tárgy) fölött elhelyezkedő irodalomtudományos nyelv (tárgy- illetve metanyelv) fölé rendelt metahermeneutika (irodalomtudomány elmélete) lehetőségét, amely „az általános szemantika speciális alkalmazása”, s amelyet „el kell választani a műinterpretáció pszichológiai vagy 'receptióesztétikai' elméleteitől is”, de „[a]z interpretáció heurisztikája sem tartozik hozzá, s ugyanígy meg kell különböztetni az értelmezés filozófiai elméleteitől” (B 153–154.). Ezekkel ellentétben már a metahermeneutikát érintő kérdés „a terminológiaalkotás, az interpretáció és a leírás megkülönböztetése, a kvázi-logikai vagy kvázi-tárgyi problémák kimutatása, a metaelmélet és a heurisztika szétválasztása, illetve viszonyuk tisztázása, az interpretáció logikai szerkezetének a vizsgálata (a hermeneutikai logika kidolgozása), a kvázi-interpretációs modellek vizsgálata, az interpretációk adekvátságának kérdése, igazolásuk és cáfolásuk lehetősége, stb.” (B 157.). Vagyis mindaz, amiről épp Bonyhai tanulmánya mutatja ki, hogy a metaelmélet felől közelítve ugyan logikailag levezethető és (önmagáért) fontos, ám az irodalom felől közelítve kivitelezhetetlen (s mint ilyen elhanyagolható), hisz az utóbbival való foglalatoskodás nem haladhatja meg a bizonyíthatatlan (s legfeljebb „meggyőző” vagy „belátható” B 161.) heurisztika színvonalát.

Szerencsére a vágy tárgya a fenti tanulmányban a jövő tudománya marad. Ami *bizonyítottan* nincs, az attól még lehetséges. Az elméleti (és időbeli) előzetesség felmentő körülmény a megoldatlanságban, de több is annál: a logikai-szemantikai-strukturalista tudományos eszménykép szükséges modalitása. Jól illusztrálja ezt „A Szarvas-ének

szerkezetelemei” (1967), amely verselemzés, de egyben „típusleírás” is, „melyben valamennyi konkrét jelenségnek olyan szerepe van, mint egy példának” (B 38.). Am „A Szarvas-ének szerkezetelemei”, akárcsak az „Egy festészeti és egy zenei forma imitációja Celan *Halálfügájának* struktúrájában” (1968) egyben cáfolata is a vágytudomány dik-tálta gesztusoknak (példálódzásnak-modellezésnek): Bonyhai Gábor ugyanis szövegkö-zelben az értelmezés minden metalogikai kvázisága és metahermeneutikai megbélyeg-zettsége ellenére lenyűgöző értelmezőnek: *vágybeteljesítőnek* bizonyul.

(3) Morfológiai hermeneutika

„[V]ágyainkat sokszor ugyanúgy szeretjük, mint a vágy tárgyát” – mondja Bonyhai Gábor nagy felfedezettje, Popper Leó dialógusában „A”, mire „B” így válaszol: „A vágy gyakran tisztább, egységesebb érzést kelt, mint a beteljesülés. Csak akik hajótörést szenvedtek az életben, azok szeretik a vágyukat önmagáért, [...] csak azok, akiknek minden beteljesülés új, ismét csak megoldhatatlan nehézséget hozott, akiknek a betelje-sületlen az egyetlen tökéletes, amelyet valaha is éreztek, egyetlen zárt javuk [...]. De nem tagadhatod, hogy vannak olyanok is, akik beteljesüléseiket szeretik.”⁷ A Bonyhai nagyszabású Gadamer-fordításának árnyékában született hermeneutikai írások alkal-miságukban (mint elő- és utószó, vagy a hazai és nemzetközi piacon kevésbé ismert szerzőt bemutató propagandairás) folytatják azt a hiányt, amit a fentebb kiemelt struk-turalista tanulmányok éppen módszeres átgondoltságukban hoztak létre. Két tanul-mányban mégis felsejlik két nagyszabású koncepció. Az egyik Popper „félreértési el-méletén” alapul, a másik – ugyancsak Popper nyomán – a hermeneutika „morfológiai” radikalizálásán, s mindkettő a *hiánybeteljesülés* sajátos filozófiája.

A „kettős félreértés” (B 273.) elmélete, amelyről Popper „Félreértési-elmélet”-ében⁸ és Lukács „Heidelbergi esztétika”-jában⁹ egyaránt szó esik – a szerzőség megosztásáról eltérőek a vélemények¹⁰ –, így foglalható össze: „a művészi szándék és annak műbeli megvalósulása” (B 273.) között ugyanolyan hiatus van, mint a műalkotás és annak be-fogadása között. Popper említett töredéke szerint „ember embert nem ismer belülről, nem értheti meg, hogy mit akar, korszak előző korszakot még kevésbé (mert lehetet-len az 'utánajárás'), ha azonban mégis átveszi, amit lát, hamisan veszi át, félreértve és – újabb félreértéseknek talajt készítve. Tehát: a művészet fejlődésének fő tényezője a fél-reértés.”¹¹ Nem véletlen, hogy Bonyhai e tétel irodalomelméleti elmélyítését egy Gada-merrel szembeni apológiával kezdi (B 217., B 270.). Első látásra jogosnak tűnhet ugyanis (a tudat alatt saját radikalitásával birkózó) Gadamernek az az egyébként

⁷ Popper Leó, „Dialógus a művészetről”, Ford. Bonyhai Gábor, In: Uő, *Esszék és kritikák*, Bu-dapest (Magvető) 1983., 5–12. 6.

⁸ Popper Leó, „Félreértési elmélet”. In: Uő, *Esszék és kritikák*, Budapest (Magvető) 1983., 116–117.

⁹ Lukács György, „A művészet mint 'kifejezés' és az élményvalóság közlésformái”, In: Uő, *A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. A regény elmélete. Ifjúkori művek*, Ford. Tandori Dezső, Budapest (Magvető) 1975., 15–48. 47. – Vö. még Uő, „A szubjektum-objektum viszony az esztétikában”, ua., 333–376. 369.

¹⁰ Vö. Radnóti Sándor Bonyhaiétól eltérő véleményét: In: „A piknik (I)”, Holmi 1998/2, 155–174. 160.

¹¹ Popper Leó, „Félreértési elmélet”, i.m. 116.

Valéry és Lukács kapcsán felhozott kifogása, hogy a megértés diszkontinuitásának és pontualitásának ilyesfajta elmélyítése „hermeneutikai nihilizmushoz”¹² vezet. Az esztétikai-befogadói élmény diszkontinuitásával, amelyről Lukács mint „a tiszta élményszerűség hérakleitoszi folyamáról”¹³, s „az immanensen hiánytalan beteljesülés diszkrét mozzanatairól”¹³ beszél, Gadamer a maga részéről az *Igazság és módszer*-ben „az emberi egzisztencia hermeneutikai kontinuitásá[t]”¹⁴ állítja szembe. Bonyhai az esztétikai kommunikáció e recepcióesztétikai korrekciójával vitatkozva látszólag a műontológiai kérdésmódra helyezi a hangsúlyt: Popper nyomán „nem azt kérdezi, hogy hogyan lehetséges a művészi objektivációk megismerése, hanem azt, hogy miben áll az objektivációk objektivitása” (B 274.), s a popperi „félreértés-elmélet metafizikai alapjait” (B 228.) keresi. Végeredményben azonban a műontológiai kérdésmód sajátos hermeneutizálását hajtja végre: az *anyag, a morfé* – az emberi szándék és akarat szempontjából sajátosan szubverzív – *kontinuitásának* elve inkább a gadameri szemléletmód pendant-jának mint cáfolatának bizonyul.

Nyomaték először is a kettős félreértés-elmélet első tagja, alkotó és mű illetve alkotás és anyag viszonyára kerül: Heidegger, Bahtyint és Poppert/Lukácsot idézve az alkotást és – lévén a mű ontológiája s nem episztemológiája az előtérben – a 'megalkotottságot' olyan küzdelemként mutatja be, amelynek tétje „a maga egészében vett létezőnek a megmutatkozása, feltártsága” (Heidegger, B 260.), az, hogy „a legyőzött [anyag H.E.] ezzel felülmúlja önmagát” (Bahtyin, B 269.), hogy az anyag értelmében vett forma „benyomul[va] az akarat és a mű közé, meghamisít[s]ja a szándékot, [...] és hogy akaratunknak ebből a kudarcából az igaz fakadjon” (Lukács, B 223.). A (helyes) cselekvés ezáltal elszenvedéssé válik oly módon, hogy „az eleve kudarcra ítélt kísérletből ered az igazság” (B 224.) Alkotás és megalkotottság az anyaggal szembeni befogadói attitűddé alakulnak át: nem más ez, mint a gadameri „magunkon-kívül-lét extázisá[nak]”¹⁵ alkotáslélektani, műontológiai szempontú átforgatása. S nem véletlen, hogy Bonyhai az alkotásnak (alkotó és műve) illetve a megalkotottságnak (a művészet és anyaga) erre a 'hamishermeneutikájára' is érvényesíti – és joggal – a dialogicitás fogalmát. Cáfolnia azonban a fentebb idézett gadameri fenntartást éppenséggel nem sikerül, mert erre az egyébként egyoldalú igazságdialógusra (az anyag legyőzetik és győz, a művész legyőzi az anyagot és nem győz), amelyből hiányzik a játék játéka (Gadamer), szubjektumnak és objektumnak az a „nyugvó egyensúly[a]”¹⁶, amiről Lukács beszél, fokozottan érvényes a gadameri Lukács-kritika: itt valóban szó van diszkontinuitásról, ebben nyilvánul meg Bonyhai morfológiai hermeneutikájának radikalitása, és itt tényleg „az emberi egzisztencia hermeneutikai kontinuitása” van át- meg átszakítva az anyag kontinuos igazságigénye által.

Ez a radikalitás azonban több is ennél. Példaértékű ebben a vonatkozásban Popper fentebb már idézett dialógusa, amelynek egyik beszélője („B”) a műalkotás emberi zártsága-végessége és a műalkotás nyitottságának befogadó általi bezárása mellet vok-

¹² Hans-Georg Gadamer, *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*, Ford. Bonyhai Gábor, Budapest (Gondolat) 1984., 84.

¹³ Lukács György, „A szubjektum-objektum viszony az esztétikában”, i.m. 374.

¹⁴ Ua. 85.

¹⁵ Ua. 102.

¹⁶ Lukács György, „A szubjektum-objektum viszony az esztétikában”, In: *Uő*, i.m. 333–376. 337.

sol, másik beszélője („A”) viszont egyfajta transzcendencia felé való nyitottság mellett foglal állást. (Hans Robert Jauß, aki tagadhatatlanul kedveli „a jelenlegi és a múltbeli esztétikai tapasztalatok horizontjának szétválasztását”¹⁷, ezt amúgy egyszerűen úgy intézi el, hogy „A”-t Lukáccsal, „B”-t Popperrel helyettesíti be¹⁸.) Nos, Bonyhai morfológiai érdeklődésében is megnyílik valami „A”-éval rokon, amely egy a művészet szempontjából transzcendens dologra irányul: „amelynek világ a neve”¹⁹. „Mert itt olyasvalaki formált” – mondja „A”, s vonatkozatom én Bonyhaira –, „aki mélyebbre tekintett, és felismerte, hogy az út itt a művészetben belüli végből ismét az élet továbbjába vezetett”²⁰. Itt képződik meg az a problematika, ami Bonyhai Gábor életművének harmadik s számomra talán legérdekesebb vonatkozása.

(4) Az egyensúly antropológiája

Ez a Bonyhai hermeneutikai érdekltségében megmutatkozó, a korai Thomas Mann-tanulmányokra visszautaló, s a tudományos divatok szempontjából előremutató mozzanat az, hogy a művészet létmódjának kérdéseit előszeretettel futtatja ki filozófiai antropológiai illetve irodalomantropológiai kérdésekre: az irodalom nem-esztétikai funkcionabilitásának problémájára. Szó sincs azonban arról, hogy e vonatkozásban valamiféle rendszer rajzolódna ki Bonyhai munkáiban, inkább csak nyomokról van szó.

Bonyhai Popper dialógusából többször idézi azt a részletet, amely a véges művészetet és a végtelen természetet állítja szembe egymással. 'Végessé' itt a művészetet a születés és halál körülhatárolta emberi forma teszi: „Születés és halál és érzések az ember megkülönböztetői a kozmoszsal szemben. Kezdet és vég és hangsúly a mű megkülönböztetői a dologgal szemben. Így válik nyilvánvalóvá, hogy művészetet mint legmagasabb mértéket emberformában teremtettük magunknak, hogy a dolgokban ugyanazt a rendet leljük fel, mint magunkban, hogy értékelni tudjunk és szeretni tudjunk.”²¹ Bahtyintól Bonyhai ugyancsak azt a gondolatot idézi, miszerint a művészet természet és „társadalmiasult emberiség [...] intuitív egységét” teremt meg, „antropomorfizálja a természetet és naturalizálja az embert” (Bahtyin, B 270.). A művészet tehát a „humánkomplexum” (A 277.) olyan szférája volna, amelyben kiemelt jelentőséggel bír az egyébként összeférhetetlen *emberi és kozmikus* közötti közvetítés. Ráadásul a művészetnek ez a Ricoeur-t és Blumenberget idéző „antropomorfizáló funkciója” (B 211.) „utópia-kompenzáló” (B 212.) hatással is bír: a műalkotás *értéknyomatékai* az emberi irányában közömbös entitások emberi ritmusba kényszerítésével egyben a halhatatlanság utópiáját, a végtelenség elérhetetlen értékeit is ellensúlyozzák. (Mégpedig egy olyan kompenzáció kecsegtet itt sikerrel, amit például Bonyhai strukturalista tanulmányai az

¹⁷ Hans Robert Jauß, „Esztétikai tapasztalat és irodalmi hermeneutika”, Ford. Bernáth Csilla, In: Uő, *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika. Irodalomelméleti tanulmányok*, Budapest (Osiris) 1999., 139–157, 141.

¹⁸ Hans Robert Jauß, „Horizontszerkezet és dialogicitás”, Ford. Kulcsár-Szabó Zoltán, In: Uő, *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika. Irodalomelméleti tanulmányok*, Budapest (Osiris) 1999., 271–320., 290–293.

¹⁹ Popper Leó, „Dialógus a művészetéről”, i.m. 9.

²⁰ Ua. 6.

²¹ Ua. 9-10.

irodalmi empirikum és a tudományos transzcendencia kapcsolatában nem tudtak megvalósítani.)

A közvetítő kompenzáció lényege az egyensúlyteremtés. Az egyensúly természetéről a legtöbbet a Thomas Mann-tanulmányokban esik szó. A „Sznifikáns forma mint értékmetafizika Thomas Mann *A kiválasztott* című regényében” (Bonyhai doktori értekezése) a regényt az értékegyensúly fogalma mentén – több-kevesebb ellentmondással – egy olyan folyamatként modellezi, amelyet értékek illetve értékconstellációk közötti viszonyok tartanak mozgásban. Bár az „epikai sík” (ok-okozati, cselekményszintű vonatkozások) és az „imaginatív sík” (a logika, a világösszefüggés értelemvonatkozásai) elkülönítése rendelkezik egy bizonyos strukturalista típusú transzcenciával, az imaginatív sík értékaspektusainak értelmező funkciója, „szignifikanciája”, annak az értéknomaték-kölcsönző funkciónak feleltethető meg, amit Popper-Bonyhai a művészet lényegéként tár fel. A mű cselekménye, a pusztán történések mindaddig 'kozmoszok', míg az értéknomatékok eloszlása és mozgása szerint értelmessé, emberivé nem válnak. (Értéknek és értelemnek ezzel az összefüggésével cseng egybe Veres András értékmeghatározása is: „A jelentést jelentősége avatja értéké.”²²) A regény elemzése ebből a szempontból nem arról szól, hogy milyen értékek, mikor, milyen egyensúlyban vannak vagy nincsenek egymással Thomas Mann regényében. Hisz az értékmozgás szempontjából valamennyi érték pozitívnak bizonyul (A 108.), továbbá érték nem vész el, csak átalakul (A 161.). Hanem arról, hogy a módszeres és folyamatos aprólékossággal végigkísért (és vég nélküli!) értékviszony-mozgások közben *hogyan alakul át Thomas Mann regénye értelmezetté* (jelentéssé, fontossá, stb.) – anélkül azonban, hogy elveszítené epikai síkjának (irodalmisságának) önállóságát. Ez utóbbi legyőzése (például végleges megfejtése) a fenti popperi logika szerint egyébként is értelmetlen kísérlet volna. Annál fontosabb, mintegy a dolog tétje, hogy az imaginatív sík el-lenszegüljön az epikainak, az értelmezés az irodalminak, s működésbe hozza azt az önmegértési szempontból nélkülözhetetlen küzdelmet (anyag és ember között), aminek modelljét Bonyhai morfológiai hermeneutikája állította fel.

A „Thomas Mann alkotómódszeréről. Adalék a poétika és az irodalomtörténet összefüggéséhez” című tanulmány (Bonyhai kandidátusi dolgozatának egy fejezete) ennek mintájára azt a kérdést feszegeti, hogy van-e a *világnak* imaginatív síkja, s válaszképp a világ kínálta eseményekkel a (művészi) szubjektumból fakadó értékelő mozzanatokot állítja szembe: „A költő-világ viszony szubjektív, illetve objektív oldala között sajátos összefüggés áll fenn: [...] A világ eseményei és folyamatai a költői szubjektumhoz való viszonyukban értéktípusokhoz tartoznak [...]” (A 235.). Ez az objektivitással (a dialektikus materializmussal) szembeni tiszteletkör lerovása mellett ahhoz a tanulsághoz vezet, hogy bár „egyrészt a művészi szubjektumot tartalmi tekintetben olyan összetevők alkotják, melyek a világ történelmi folyamataiból erednek, másrészt [azonban H.E.] a szubjektum ilyen típusú [...] aktivitása az objektum-szubjektum viszony törvényszerűségeinek (de nem az objektív világ törvényszerűségeinek!) a *forrásává* válik”, mégpedig „az érték kategóriája révén, mely közvetítő funkciót tölt be a szubjektum-mű-történelem hármas viszony tagjai között” (A 237-238., Kiem. H.E.). A művészi esztétikumnak mint kiemelten érték-hordozó objektivációnak (illetve a mű-

²² Veres András, „Irodalomértelmezés és értékorientáció”, In: *A strukturalizmus után. Érték, vers, hűség, történet, nyelv az irodalomelméletben*, Szerk. Szili József, Budapest (Akadémiai) 1992., 239–310., 288.

vésznek mint a művészi objektiváció létrehozójának) antropológiai szerepe annak a tapasztalatnak az ellensúlyozása, hogy „az ember és világa nem a mindenség közép-pontja” (A 277.). Erre a feladatra a művészetet különleges szignifikanciateremtő ereje teszi alkalmassá. A világ művészi értelmezése, az emberi irányában közömbös márványtömb szoborrá formázása/formázottsága természetesen kudarcra ítélt erőfeszítés (erről szól Bonyhai morfológiai hermeneutikája), ám a művészet nem is egy végső értelemadó gesztus terepe, hanem egy (hermeneutikailag is) befejezhetetlen értéküzdelem médiuma (ezt modellezi *A kiválasztott* elemzése is, s nem értem, miért vitatja el tőle Veres András a „modális” értékfunkciót: Bonyhai elemzése éppenséggel „az értékes és értéktelen nagyszerű játékának érzékeltetése”²³).

Ám ezek a gondolatok azt is magukban rejtik, hogy „[a] természettudomány nem az 'ember világa', mert az 'ember' nem értékviszonyokban áll vele, [...] a szabadesés törvényének például nem tehető értelmes módon *releváns* részévé az 'ember' kifejezés” (A 27.). Bonyhai kandidátusi értekezésének egy másik fejezete („Az értékek kibontakozása és az ismétlődés. Elemzéspélda a *Doktor Faustus* kompozíciójához”) éppen abban látja Jonathan, majd Adrian Leverkühn démoniságát (a démonit Bonyhai az élet ellen forduló szellemiként határozza meg, A 131.), hogy az „élet elevenségét” előbbi a természettudomány, utóbbi a zene „élettelen mechanizmusával” (A 268.) cseréli fel. S bár az ember mint természeti lény „mechanikusan is megragadható”, ám ezáltal „mint specifikusan emberi lény megszüntethető” (A 269.). Innen származtatható, hogy Bonyhai még leginkább „jeges eszközökkel” (uo.) írt dolgozataiban is tetten érhető a nem-tudományos tudás iránti el-elfojtott érdeklődés. Nevezetes „Értéknyelv” című tanulmánya, melyben szemiotikai modellek segítségével hívásával próbálja meghatározni az érték szerkezetét és működését, ugyancsak sokat fáradozik a természetes és a mesterséges kompetencia viszonyának, valamint a performancia fogalmának meghatározásán, például ilyesfajta köztes eredményekkel: „[A]z emberi 'képeségek', a természetes kompetenciák empirikus vizsgálata [...] egyre mélyebb, egyre inkább logikai jellegű struktúrák felé mutat. Ugyanakkor kiderül, hogy a mélyebb rétegek magukban véve nem ragadhatók meg, közvetlenül nem képezhetik a tudományos vizsgálat tárgyát” (B 110.). A tanulmány egyértelműsíti, hogy az érték fogalma (és nemcsak az esztétikai értéké) a filozófiai antropológia régi problémáját képező kategória (B 89., 121.), amely a nyelvtudomány hatáskörébe sorolható „logomorf” mozzanatok mellett más irányba mutató „antropomorf” (B 108.) mozzanatokkal is bír.

Bonyhai e korai, a tudomány természetét (vagy természetellenességét) és hatékonyságát érintő kételyeiben megfelelő válaszokra talált a gadameri hermeneutikai gondolkodásban. Utolsó, „A szimbólumfogalom helye a filozófiai hermeneutikában” címet viselő tanulmányában többször is hangsúlyozza a dolgokhoz (akárcsak a tudományhoz, a tudományos fogalmakhoz) való hozzáállás lehetőségeinek sokféleségét. A filozófiai hermeneutika például „nem valami deduktív rendszer, melyben a fogalomszavak teljesen azonos értelemben történő használata és a 'tételek' ellentmondás-mentessége létkérdés. A dolgoknak különböző oldalai vannak, s ezek leírása átmenetileg akár látzólagos ellentmondásokat és következtelenségeket is megenged, sőt az is lehetséges, hogy maga a dolog ellentmondásos” (B 301.). Nem gondolom, hogy ez a fajta beszédmód egy másfajta vágybeteljesülés, egy végső csatkozás avagy a vágytalanság dokumentuma volna. Inkább a lehetőségek közötti kompenzáló-egyensúlyteremtő gesztust

²³ Ua. 294–295.

látok benne, s ez visszaforgatható a Bonyhai-életmű vizsgálatába: Nem feltétlenül az itt elmondottak az életmű hangsúlyos (és egyedül értékes) pontjai. De az sem szükségszerű feltétel, hogy egy életművet valamely egységes és ráadásul iránnyal bíró folyamat objektivációjaként szemléljünk (hogy lezárjuk a vele folytatott szellemi küzdelmet); talán épp ellentmondásai nyitják meg a hatástörténetnek. Ahhoz azonban szükséges, örömteli és immár teljesült feltétel, hogy a tanulmányok (publikáltak és ezidáig publikálatlanok) könyvalakban is megnyithatókká váltak.

Hárs Endre

